

Justyna Łopaczyk

Wokół trzech edycji monografii Piotra Chmielowskiego "Adam Mickiewicz. Zarys biograficzno-literacki"

Biblioteka 5 (14), 44-54

2001

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

WOKÓŁ TRZECH EDYCJI MONOGRAFII PIOTRA CHMIELEWSKIEGO ADAM MICKIEWICZ. ZARYS BIOGRAFICZNO-LITERACKI

Piotr Chmielowski¹, wydając w 1886 roku biografię A. Mickiewicza, jako pierwszy zebrał i usystematyzował wiedzę dotyczącą życia i twórczości poety. Kolejne wydania *Zarysu* ukazały się w latach 1898 i 1901. Wszystkie staraniem spółki wydawniczej: Gebethner i Wolff. Pozycję wydrukowano w drukarni Władysława Ludwika Anczyca i Spółki (w wydaniu z 1886 r. zawarta jest dodatkowa adnotacja: „pod zarządem Jana Gadowskiego”).

Wśród szeregu publikacji o poecie, studium Chmielowskiego zajmuje z wielu względów miejsce niepośrednie. Jest pierwszą całościową monografią tworzoną ze świadectw ludzi, a jednocześnie ujmującą zjawisko geniuszu poety z pewnego dystansu. Stanowi źródło historycznoliterackich przemian końca XIX wieku, echo dyskusji toczących się na zjazdach literackich, o tym w jaki sposób pisać i wydawać dzieła.

---

¹ Piotr Chmielowski (1848-1904) z wykształcenia filolog i filozof, pracował także jako dydaktyk, metodyk, publicysta, pedagog i wydawca. Po ukończeniu warszawskiego gimnazjum realnego w 1866 roku, rozpoczął naukę w Szkole Głównej, na wydziale filologiczno-historycznym. Uzyskał stopień doktora filozofii za pracę *Warunki organiczne rozwoju woli*. Było to uwięzienie studiów na uniwersytecie w Lipsku (1873-1874). Lata 1874-1898 spędził w Warszawie; wtedy właśnie powstało większość jego prac. Biografię Chmielowskiego zamyka pięcioletni pobyt w Zakopanem i okres pracy pedagogicznej we Lwowie, gdzie przeniósł się otrzymawszy w 1903 roku tytuł profesora historii literatury polskiej. Początkowo dorobek literacki stanowiły artykuły; publikował w „*Niwie*” i „*Przeglądzie Tygodniowym*”. Jest autorem zbiorów: *Współcześni poeci polscy* (1895), *Najnowsze prądy w poezji naszej* (1901), *Dramat polski doby najnowszej* (1902), *Zarys literatury polskiej z ostatnich lat szesnastu* (1881, 1898), monografii *Józef Ignacy Kraszewski* (1888), studiów: *Nasza literatura dramatyczna* (1898), *Dzieje krytyki literackiej w Polsce* (1902), *Autorki polskie wieku XIX* (1885), *Nasi powieściopisarze* (1887-1895). Wydawca tekstów pisarzy staropolskich i romantyków, współredaktor „*Biblioteki Najcenniejszych Utworów Literatury Europejskiej*” i „*Biblioteki Dzieł Wyborowych*”, redaktor „*Obrazu literatury polskiej w streszczeniach i cenniejszych wyjątkach*” (1898), „*Obrazu literatury powszechnej w streszczeniach i przykładach*” (1895-1896), współpracownik „*Wielkiej Encyklopedii Ilustrowanej*”, „*Encyklopedii wychowania*” oraz „*Poradnika dla samouków*”. Por. I. Chrzanowski: *Chmielowski Piotr*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, Kraków 1937 t. 3, s.342-344; I. Chrzanowski, *Piotr Chmielowski*, w: *Wśród zagadnień, książek i ludzi*, Lwów 1922; T. Pini, *Wspomnienie pośmiertne*, Lwów 1904; *Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny*, Warszawa 1984 t.1, s.137; J. Świerżowicz, *Bibliografia prac Piotra Chmielowskiego*, Trzemeszno 1933.

Chmielowski w 1886 roku, w momencie wydawania monografii, miał 38 lat i bogate doświadczenie filologiczne. Wykorzystał modną w II połowie wieku filozofię Hipolita Taine'a i kierunek zwany biografizmem oraz stworzył własną teorię portretowania osobowości.

Porównując kolejne wydania monografii, można powiedzieć, że nie zmieniła się myśl przewodnia dzieła, różnice występują na płaszczyźnie tekstu, w ilości przytaczanych i cytowanych źródeł, w szacie edytorskiej.

Autor *Zarysu* ukazuje postać Mickiewicza w aspekcie filozoficznym. Zgodnie z postulatami H.Taine'a, Mickiewicz Chmielowskiego jest ukształtowany przez środowisko, w którym żyje i przez społeczeństwo; to portret artysty dorastającego do sławy. Autor *Zarysu* wzbogacił wizerunek poety. Jego teoria wpływu zewnętrznych czynników na osobowość jednostki nie jest procesem tak jednoznacznym. O problemie tym pisała E.Warzenica-Zalewska, przedstawiając historię rozwoju tainizmu w polskich badaniach nad literaturą. Jej zdaniem, Chmielowski potraktował Mickiewicza z okresu wileńsko-kowieńskiego jako biorcę zewnętrznych uwarunkowań, Mickiewicza po 1822 r. jako dawcę kulturalnych emocji². Autor *Zarysu* ukazał rolę indywidualnych cech: wrodzonych i nabytych, za Taine' em podkreślał, że w pewnym stopniu jest się takim, jak naród, z którego się pochodzi, że człowieka kształtuje moment dziejowy, określony czas historyczny narzucony jednostce zgodnie z filozofią dziejów. „U Taine'a człowiek jest klasycznie jeden, jeden i ten sam...”³. U Chmielowskiego osobowość ulega rozdzieleniu; wyprowadził on indywidualizm Mickiewicza ze współgrania przeciwieństw: bywalca saloonów i wychowanka prowincji, patrioty i bezpartyjnego odludka, tolerancyjnego wyznawcy zasad i żarliwego katolika.

Fragmenty tekstów Mickiewicza wykorzystanych przez Chmielowskiego w *Zarysie* miały spełnić dodatkową rolę: pokazać autentyczność portretu poety. Współcześnie nikt z historyków literatury nie traktuje twórczości jako nieomylnego źródła wiedzy o jego życiu. Koncepcja biografii sytuuje się gdzieś pomiędzy - jak pisze J. Sławiński⁴ - pomiędzy egzystencją człowieka a literackim zapisem autora.

Monografia posiada komentarz odautorski, im edycja jest późniejsza tym materiałów źródłowych jest więcej.

² E.Warzenica-Zalewska: *Z zagadnień recepcji Taine'a w Polsce (lata 1866-1881)*, „Przegląd Humanistyczny”, 1972, nr 5, s.84.

³ Z.Lempicki: *Historiozofia Hipolita Taine'a*, Kraków 1938, s.95.

⁴ J.Sławiński: *Myśli na temat: biografia pisarza jako jednostka procesu historycznoliterackiego*, [W:] *Biografia-geografia-kultura literacka*, Wrocław 1975, s.10.

Bez wątpienia pisząc swe dzieło Chmielowski pełen był szacunku i swojej czci dla Mickiewicza, nie możemy go jednak zaliczyć do grupy brązowników. W swoich opiniach, ocenach, analizach stara się zachować obiektywizm i umiar. Rzecz charakterystyczna, kiedy w dwudziestoleciu międzywojennym Tadeusz Boy-Żeleński rozpocznie swoją kampanię antybrązowniczą, to Piotr Chmielowski bardzo rzadko będzie obiektem jego ataków.

Ważne dla ogólnego sądu będą jeszcze dwa wydarzenia. W 1861 r. w wydanym w Paryżu studium *Korespondencja Mickiewicza* J.Kłaczki, pojawił się problem wykorzystania prywatnych listów, wspomnień poetów i pisarzy. Autor apelował, by zachować umiar, nie tworzyć publikacji, które poprzez nowo odkryte fakty, ukazywałyby literackie wzorce w krzywym zwierciadle. Konkluzja łatwa do odszyfrowania. O idealizacji w pisarstwie biograficznym drugiej połowy XIX wieku pisał A.Świętochowski w artykule *Liberum veto* z 1896 roku: „Nasza literatura biograficzna jest (...) jednym wielkim kłamstwem”⁵. Wypada zastanowić się, jak w kontekście tych słów sytuuje się dzieło Chmielowskiego.

Wykorzystanie materiałów źródłowych (szkoda, że Chmielowski nie miał do dyspozycji odkrytego dopiero w 1913 roku przez J.Kleinera „Archiwum filomatów”), poprawki między kolejnymi wydaniami, cytowane w tekście prywatne listy, powoływanie się na wspomnienia przyjaciół poety przemawiają za wiarygodnością informacji lub przynajmniej za dążeniem do wszechstronnego ujęcia biografii poety.

To prawda, że Chmielowskiego nie interesuje tak bardzo życie prywatne Mickiewicza, ale jeśli pomija pewne niewygodne fakty, to nie dlatego, że chce fałszować biografię poety, budować mu pomnik. Bardziej stara się być wierny przyjętym założeniom metodologicznym, a te nakazały zwracać przede wszystkim uwagę na uwarunkowania środowiskowe i kształtowanie się osobowości artystycznej Mickiewicza.

Program badań sformułowany i zatwierdzony na Zjeździe im.J.Kochanowskiego, który odbył się w Krakowie w 1884 roku, a więc na dwa lata przed ukazaniem się monografii o autorze *Dziadów*, stał się punktem przelomowym w rozwoju historii literatury i polskiego edytorstwa. Główne punkty Zjazdu dotyczyły: idei odkrywania w dziele literackim myśli i uczuć, konieczności dokładnych historycznych studiów, postulatu tworzenia monograficznych opracowań, wykorzystania psychologizmu, psychogenetyzmu, ukazania sylwetki twórcy poprzez dzieło literackie, moralizatorskiej roli litera-

---

⁵ A.Świętochowski: *Liberum veto*, „Prawda”, 1896, nr 33.

tury. Natomiast w zakresie edytorstwa zwrócono uwagę na: układ dzieł w wydaniu zbiorowym, ustalenie tekstu, rolę komentarza historyczno-literackiego, oraz oryginalną pisownię tekstów⁶.

Monografia autorstwa Chmielowskiego napisana została zgodnie z postulatami wysuniętymi na Zjeździe. Umoralniała i krzepiła. Rozbudowany aparat krytyczny pozwolił na dokładną analizę przedmiotu badań, fragmenty listów gwarantowały wiarygodność, a przypisy i odsyłacze doskonale spełniały funkcję informacyjną.

Między wydaniem dzieła *Adam Mickiewicz. Zarys biograficzno-literacki* istnieją zasadnicze różnice.

Okres piętnastu lat - od 1886 do 1901 - był czasem rozwoju dziedziny zwanej mickiewiczologią, konieczną stała się korekta pierwotnego tekstu monografii z 1886 roku. Niosła ona za sobą zmiany w sposobie ujmowania wizerunku Mickiewicza. Szczególnie widoczne są różnice między pierwszym a drugim wydaniem *Zarysu*. Edycja II jest uboższa o niektóre opisy tła historycznego, o fragmenty, które nie dotyczyły bezpośrednio osoby poety. Chmielowski zrezygnował, np. z opisów wyposażenia wileńskiego teatru (I AM, t.1, s.67)⁷, występów W. Bogusławskiego, znacznie okroił akapit tekstu przedstawiający sposób gry aktorskiej (I AM, t.1, s.67).

Zmiany dotyczyły relacji z wydarzeń polityczno-społecznych i kulturalnych. Tekst II wydania zwięźle informował o uroczystościach związanych z osobą T. Kościuszki (I AM, t.1, s.99-100), które miały miejsce w listopadzie 1817 roku. Całkowicie pominięty został fragment o jedności wyznań religijnych (I AM, t.1, s.100) oraz łaciński tekst epitafium (I AM, t.1, s.103). Ważny dla Chmielowskiego był fakt istnienia Towarzystwa Szubrawców; autor *Zarysu* zrezygnował jednak ze szczegółowego opisu tej organizacji.

Edycja z 1898 roku nie zawiera relacji z drugiej wizyty Mickiewicza u papieża (I AM, t.2, s.421), jak również informacji o trudnościach wydawni-

⁶ Rolę pierwszego podręcznika edytorstwa i tekstologii spełniały referaty R. Pilata *Jak należy wydawać dzieła polskich pisarzy XVI i XVII w.* (1884), K. Wojciechowskiego *Potrzeba naukowych krytycznych wydań najznakomitszych poetów polskich dawniejszych i nowszych, jaki ma być program wydawnictwa i na jakich zasadach oparty* (1900). Pierwszy prelegent postulował chronologię bądź układ rzeczowo-chronologiczny w wydaniach dzieł jednego autora, autograf jako miarę autentyczności tekstu, modernizację pisowni i interpunkcji oraz komentarz historycznoliteracki składający się ze wstępu, krótkich objaśnień rzeczowych i gramatycznych. Wojciechowski natomiast był zwolennikiem autentyczności w zapisie, uważał, że biografia i analiza estetyczna nie są koniecznymi elementami wydania krytycznego. Por. F. Mincer: *Wybrane zagadnienia wydawnicze*, Bydgoszcz 1985; *Pamiętnik III Zjazdu Historyków Polskich*, Kraków 1900.

⁷ Cyfra rzymska oznacza wydanie; litery AM - skrót tytułu dzieła Chmielowskiego.

czych związanych z drukiem dzieła Mickiewicza *Historia popularna. Prelekcje z literatury słowiańskiej* (I AM, t.2, s.436).

Wydanie II nie jest jednak w żaden sposób okrojone; wręcz przeciwnie. Autor wydając powtórnie monografię o Mickiewiczu, skupił się na sylwetce samego poety, przedstawił relacje dzieci poety: Marii Goreckiej *Wspomnienia o Adamie Mickiewiczu* i Władysława Mickiewicza. Wykorzystał zwłaszcza czterotomowe dzieło W.Mickiewicza *Żywot Adama Mickiewicza*, które wydane zostało w Poznaniu w latach 1890-1895. Liczba cytatów pochodzących z tej pracy, zawartych w tekście monografii oraz liczba miejsc, w których Chmielowski powoływał się na ten dokument jest spora (tylko w II tomie jest ich około 84). Czego dotyczą dodane fragmenty?

Miejsce w tekście	Fragmenty dodane do II wydania dzieła
1. II AM, t.2, s.16-17	Opowiadanie Augusta Cieszkowskiego o Adamie Mickiewiczu.
2. II AM, t.2, s.63	Fragment dotyczący pobytu Mickiewicza w Koloseum, z relacji malarza W.Stattlera.
3. II AM, t.2, s.70	Wypowiedź Mickiewicza, przepowiednia wybuchu powstania listopadowego: „W Rzymie roku 1830, listopada 27. pisząc wiersz <i>Do Matki Polki</i> , przeczułem powstanie, które za dni parę wybuchło w Warszawie”. W.Mickiewicz dodaje swój dopisek, który przytacza Chmielowski: „(...) w grudniu zapewne darował Ankwiczównie wiersz...”.
4. II AM, t.2, s.87	Relacja W.Mickiewicza z podróży ojca z Z.Kraśińskim i H.Reeve po Lemanie.
5. II AM, t.2, s.94	Wydarzenie związane ze spowiedzią Mickiewicza, Książd Chołoniewski na pamiątkę spowiedzi podarował mu książkę: <i>O naśladowaniu Chrystusa</i> z dedykacją (8. grudnia 1830).
6. II AM, t.2, s.150	Relacja syna poety o literackim życiu Mickiewicza na emigracji; przytoczone fragmenty epigramatów.
7. II AM, t.2, s.176	Informacja o przyjaźni Mickiewicza z Witwickim, zamieszczeniu przerobionych strof Witwickiego w <i>Panu Tadeuszu</i> .
8. II AM, t.2, s.242	Dane dotyczące przekładu przez Mickiewicza myśli Saint-Martina.
9. II AM, t.1, s.275	Relacja z pobytu Mickiewicza w Szwajcarii (Melegari).

10. II AM, t.2, s.443	Noworoczne życzenia (1852) autorstwa Mickiewicza, skierowane do H.Bonapartego.
11. II AM, t.2, s.450	Przytoczenie zachowanych fragmentów wierszy, ocalałych z akcji palenia przez Mickiewicza własnych rękopisów we wrześniu 1855 roku, przed wyjazdem do Konstantynopola.

Monografia Chmielowskiego z roku 1898 zawiera ponadto fragmenty innych opracowań. W 48 numerze „Tygodnika Ilustrowanego” z 1897 roku T.Wierzbowski zamieścił np. przyczynkę: *Uniwersytecki dyplom Adama Mickiewicza*, w którym przedstawił fakt uzyskania przez poetę stopnia kandydata na filozofa. Nie mógł wspomnieć o tym Chmielowski w edycji z 1886 roku.

Dzięki swojemu zamiłowaniu do szczegółowej penetracji zjawisk, o których pisał, umiał wykorzystać w wydaniu z 1898 roku recenzję autorstwa R.Pilata. Dotyczyła ona rozprawy J.Tretiaka o wpływie poetyki Trembeckiego na peryfrazy skonstruowane przez Mickiewicza w *Zimie miejskiej*.

O tym, że poeta był prawdopodobnie autorem *Karylli* informuje Chmielowski już w I wydaniu. Edycja II jest potwierdzeniem hipotezy. Autor *Zarysu* przedstawia dwa dodatkowe źródła: pracę A.Zippera z 1887 i dzieło R.Pilata i A.Sienickiego.

III edycję monografii Chmielowskiego charakteryzuje pewien „brak”. Podyktowane to zostało zasadą komunikatywności i przejrzystości w portretowaniu. Wydanie to zawiera fragmenty skrócone w stosunku do poprzednich edycji, z niektórych akapitów Autor zupełnie zrezygnował.

Miejsce w tekście	Fragmenty pominięte w III wydaniu ⁸
1. I AM, t.2, s.128; II AM, t.2, s.123; III AM, t.2, s.119	Skrócony został opis postaci doktora Augusta Becu.
2. I AM, t.2, s.132; II AM, t.2, s.126	Brak oceny <i>Reduty Ordon</i> dokonanej przez J.U.Niemcewicza w liście do A.Czartoryskiego z 26 października 1832 roku.
3. II AM, t.2, s.159	Brak wiadomości o napisaniu przez Mickiewicza <i>Myśli o sejmie polskim</i> . Źr.: A. Mickiewicz: <i>Dzieła</i> , Paryż 1880-1885, t.4, s.110-113.

⁸ Jeśli dany fragment oparty jest na źródłach innych niż monografia Chmielowskiego, podaję adres bibliograficzny

4. II AM, t.2, s.164	Brak informacji o artykułach Mickiewicza - krytyki <i>Dzienników katolickich francuskich pod względem sprawy polskiej</i> . Źr.: A. Mickiewicz: <i>Dzieła</i> , Paryż 1880-1885, t. 4, s.357-360.
5. II AM, t.2, s.459	Brak fragmentu przemowy A.Prusinowskiego. Źr.: A.Prusinowski: <i>Mowa żałobna na nabożeństwie za duszę Adama Mickiewicza</i> , Poznań 1856, s.4.
6. II AM, t.1, s.445	Brak fragmentu dotyczącego położenia geograficznego miejscowości Rugi w odniesieniu do operacji wojskowych nad Bałtykiem. Źr.: A.Mickiewicz: <i>Dzieła</i> , Paryż 1880-1885, t.5, s.287-290.
7. II AM, t.1, s.418	Brak relacji z uroczystości odprawianej przez papieża jako <i>votum</i> dziękczynne za odnalezienie głowy z posągu św. Andrzeja. Źr.: W.Mickiewicz: <i>Żywot Adama Mickiewicza</i> , Poznań 1890-1895, t.4, s.80-83.
8. II AM, t.2, s.382	Brak informacji o zachowaniu się towiańczyków potępiających zdradę księcia Świętopełka Mirskiego; akt potępiający podpisali: kasztelan Olizar, Władysław Zamojski. Źr.: W.Mickiewicz: <i>Żywot Adama Mickiewicza</i> , Poznań 1890-1895, t.3, s.217-225.
9. II AM, t.2, s.321	Brak przypisu dotyczącego źródeł, w których zamieszczono informacje o improwizacjach Mickiewicza i Ludwika Mirosławskiego z 1841 r. - z uczyty u Eustachego Januszkiewicza.
10. II AM, t.2, s.159	Brak fragmentu opisującego próbę zwołania przez Mickiewicza sejmu polskiego w Paryżu. Źródło takiej myśli tkwiło, zdaniem Chmielowskiego, w postanowieniach sejmu Królestwa Polskiego z dnia 19 i 26 lutego 1831 r.
11. II. AM, t.2, s.152	Pominięty został odczyt Mickiewicza: <i>Gdzie ducha narodowego i jak go szukać należy</i> . Tekst ten zamieszczono w „ <i>Pielgrzymie Polskim</i> ” z dnia 20. listopada 1832 r.
12. II AM, t.2, s.136	Skrócony przypis o powstałym w Paryżu „Towarzystwie litewskim i ziem ruskich”. Źr.: Z.Wasilewski: <i>Mickiewicz i Słowacki jako członkowie Towarzystwa litewskiego i ziem ruskich</i> , „ <i>Dziennik Poznański</i> ” 1894, nr 293.

<p>13. I AM, t.2, s.116; II AM, t.2, s.112</p>	<p>Skrócone fragmenty przedstawiające treść listu Mickiewicza do Lelewela z 23. marca 1831 r. Źr.: <i>Korespondencja Adama Mickiewicza</i>, Paryż 1870, t.1, s.93-94.</p>
<p>14. II AM, t.2, s.120</p>	<p>W przypisie nie zostały wymienione opracowania dotyczące III. części <i>Dziadów</i> i twórczości Mickiewicza. Mowa tu o następujących pracach; *J.Kallenbach: <i>O improwizacji Konrada</i>, w: <i>Pamiętnik Towarzystwa Literackiego im. Mickiewicza</i>, Lwów 1890, t.4, s.3-33; *J.Kallenbach: <i>Adam Mickiewicz</i>, Kraków 1897, t.2, s.3-85; *M.Kawczyński: <i>Adama Mickiewicza „Dziadów” cz.III w stosunku do romantyzmu francuskiego</i>, Kraków 1895; *E.Krzyszkowski: <i>Czterdzieści i cztery. Przyczynek do studiów nad „Dziadami” Mickiewicza</i>, Czerniowce 1888.</p>

Analizując powyższe przykłady, można dojść do bardzo prostego wniosku: w wydaniu późniejszym mniej jest opisów charakteryzujących tło epoki, więcej natomiast miejsca poświęca w nim Autor na przedstawienie szczegółów związanych z osobowością poety. Kreśląc portret wieszczka, skrócił lub zrezygnował z tych partii tekstu, które jedynie w pośredni sposób charakteryzowały Mickiewicza (por. przykłady: 3,4,10,11,13).

Różnice w wydaniach dotyczą również szaty edytorskiej i aparatu krytycznego. Dysponując określonym typem czcionek, Chmielowski (wydawcy) zmienił w poszczególnych edycjach wygląd strony tytułowej.

W wydaniu z 1886 r. Autor na stronie tytułowej użył antykwy klasycystycznej wynalezionej przez Bodo-

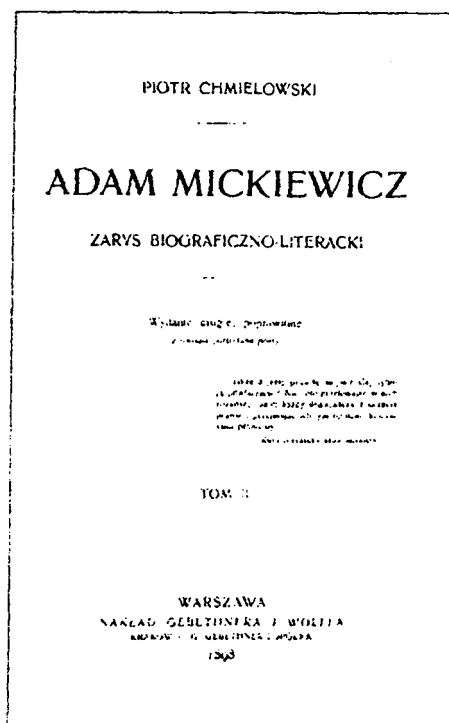
niego⁹, antykwy o wczesnym kroju, powstałej na przełomie XVIII i XIX w. Cechami charakterystycznymi są: współlistnienie elementów grubych i cienkich w rysunku litery, bardzo mocny rysunek oczka, zróżnicowanie elementów cienkich i grubych poszczególnych znaków wyróżniające się stosunkiem 1:6 (a nawet 1:8), zaokrąglenia małych liter zbudowane na osiach pionowych oraz szeryfy umieszczone pod kątem prostym. Kolumna drukarska złożona tym pismem jest bardzo mocna w rysunku (wygląda dość ostro).

W edycji z 1898 r. wydawcy posłużyli się inną odmianą antykwy - antykwą linearną z szeryfami. W kroju tym, jak widać na stronie tytułowej, pismo posiada jednakową grubość liter (pismo jednoelementowe; tzw. egipskie) oraz szeryfy o tej samej grubości co linia główna litery.

Natomiast antykwa barokowa⁹, którą złożona została strona tytułowa III wydania wyróżnia się mniej zaznaczoną różnicą grubości poszczególnych linii liter, niezupełnie prostymi szeryfami i prawie pionową osią form okrągłych. We wszystkich trzech wydaniach, niezależnie od drobnych niuansów, harmonijny układ podstawowych i pomocniczych linii, wyrównany dukt i ryt pisma, sprawia przyjemne wrażenie optyczne i estetyczne.

Cechą wspólną wydań jest umieszczony na karcie przytytułowej portret poety: w tomie pierwszym „(...) według akwareli Wańkowicza z roku 1923 znajdującej się w Muzeum Narodowym w Krakowie”, w tomie drugim „(...) według daguerotypu, będącego w posiadaniu Leopolda Meyet, w Warszawie” (różna jest tylko czcionka zapisu).

Wydanie z 1886 roku, w odróżnieniu od pozostałych, posiada dedykację: „Pamięci najukochańszych rodziców Ignacego i Maryi z Węglowskich pracę tę w trzydziestoletnią rocznicę zgonu wielkiego wieszczka poświęca

⁹ Por. Bodoni Giambattista (1740-1813), w: *Nowa Encyklopedia Powszechna PWN*, Warszawa 1997; *Słownik wydawcy*, Warszawa 1997; T.Szanto: *Pismo i styl*, Wrocław 1968.

⁹ Por. *Słownik wydawcy*, Warszawa 1997; T.Szanto: *Pismo i styl*, Wrocław 1968.

Autor. Warszawa, 1885 roku". Co jest ciekawe? Obok charakterystycznej dla końca XIX wieku pisowni, zwrócić należy uwagę na różnorodność czcionki; każdy wers dedykacji posiada inny krój.

Wydanie z 1866 r. ma również inne zakończenie: zdanie urwane w pół słowa. „Jest - to jedyny nasz wieszcz - geniusz, nie tylko wielbiony i czczony, ale także rozumiany i kochany przez naród, którego był najlepszym i najwyższym w poezji wyobrazicielem” (I wydanie zawiera jedynie słowa: „Jest - to jedyny nasz wieszcz - geniusz...).

Kolejna uwaga dotyczy redakcji przypisów, umieszczanych na każdej stronie pod tekstem. Edycję III w stosunku do poprzednich cechuje pewna kondensacja. Chmielowski dążył do uplastycznienia wizerunku poety, przy jednoczesnym ograniczeniu wyliczania dokumentów mniej istotnych i przestarzałych wydawniczo. Cechą charakterystyczną przypisów jest ich numeracja, oddzielna na każdej stronie. Ten sposób zapisu występuje we wszystkich wydaniach. Ponadto autor *Zarysu* dołączył do przypisów szereg odsyłaczy ułatwiających dotarcie do źródeł.

Wszystkie wydania *Zarysu* posiadają rozbudowany spis treści. Chmielowski streścił poszczególne rozdziały. Wydania z 1898 i 1901 zawierają ponadto „Sprostowania i dopełnienia” umieszczone na końcu „Dodatku”. Autor powołuje się w nich na nowe źródła, wydane między rokiem 1886 i 1898.

Na przestrzeni stu kilkunastu lat: od pierwszego wydania monografii do chwili obecnej o Mickiewiczu pisano tomy, różnie interpretując jego biografię i sposób pisania o poecie. W sposób naturalny większość twierdzeń, hipotez, analiz zawartych w monografii Chmielowskiego uległa dezaktualizacji i nie da się ukryć dziś jest to martwa pozycja bibliograficzna. Ten surowy osąd musimy jednak nieco złagodzić. Myślę tu o warstwie faktograficznej pracy Chmielowskiego. W tym względzie większość jego ustaleń wytrzymała próbę czasu. Zdawali sobie z tego sprawę już współcześni. Tadeusz Pini, pisząc o Chmielowskim, jako współtwórcy legendy Mickiewicza, stwierdził: „(...)ogólne jej [legendy] zarysy pozostaną zapewne na zawsze takimi, jak je nakreślił Chmielowski”¹⁰.

Autor biografii, kształtując osobowość poety, jako wypadkową wpływów zewnętrznych, epoki, rasy, momentu dziejowego stworzył „(...) pierwsze u nas dzieło, wykończone według zasad Taine'a”¹¹.

¹⁰ T.Pini: *Piotr Chmielowski. Wspomnienie pośmiertne*, Lwów 1904, s.14

¹¹ *Ibidem*, s.14.

Analiza różnic między poszczególnymi wydaniem monografii Chmielowskiego, pozwala nam nieco sąd Piniego uzupełnić. Bez wątpienia Chmielowski był autentycznie zafascynowany teoriami Taine'a, ale nie był ich niewolnikiem, pomysły swego mistrza starał się modyfikować. Analizując różnice między poszczególnymi wydaniem widzimy jak odchodzi od ortodoksyjnego tainizmu. Rzadka to cecha u uczonych, godna najwyższego uznania i polecenia – krytycyzm wobec własnych pomysłów, ciągła gotowość do weryfikowania i doskonalenia własnego warsztatu badawczego i języka.

I jeszcze jedno - już na zakończenie - wśród wielu rozmaitych opinii o Chmielowskim, szczególnie uparcie powraca ta, która odmawia jego pracom jakiegokolwiek czytelniczej atrakcyjności. Owszem - powiadano - Chmielowski to krytyk i badacz solidny, wielki erudyta, uczony rzetelny w swoich sądach, ale przeraźliwie nudny. Dzieje jego monografii mickiewiczowskiej i tę opinię pozwalają uchylić. Poważna praca historycznoliteracka, która na przestrzeni stosunkowo krótkiego okresu doczekała się trzech wydań, to rzecz nie tak częsta w naszej historii literatury, jest to dość sugestywny dowód, że potrafił Chmielowski trafić do czytelników, przynajmniej tych z przełomu wieków.

ABSTRAKTY - ABSTRACTS

Aleksandra Ochmańska: The book collection and bibliophilic interests of Jan Lubrański, the Bishop of Poznan

The paper presents the Renaissance book collection of Bishop Jan Lubrański (1456-1521). The collection is a manifestation of the reception of the Greco-Latin world through gathering and collecting works on history, philosophy, and literature of the writers of Ancient Greece and Rome. The 16th c. Humanism is characterized by works that postulated new philosophical, social and educational concepts and theses. Nineteenth century bibliophilism in the Greater Poland region (Wielkopolska) was inspired by intellectual impact of the ideas originating in Western Europe.

Ewa Kołodzińska: An outline of the history of August Cieszkowski book collection

The paper presents the history of the 19th century book collection built up by the landowner and scholar A.Cieszkowski. Attempts to describe the number of items in the collection. Presents the subsequent stages in its development and describes the ways in obtaining the material and the organization of the collection. The collection is characterized from the perspective of the scholarly workshop of its owner. Comments on the fortunes of the collection housed at Wierzenica after the death of its owner conclude the article.

Justyna Łopaczyk: On the three editions of Piotr Chmielowski's treatise "Adam Mickiewicz - Biography and His Literary Works. An Outline"

The paper discusses the treatise and presents the differences in its subsequent editions, both on the textual level and its editorial intrusions or arrangements. The treatise has been presented in the context of the nineteenth century studies on literature and the philosophy of Hippolyte Taine. The guiding principle for the article is the idea of the uniqueness of Chmielowski's literary intentions. The paper includes an extensive list of literary sources (along with the bibliographical addresses) that were either used or discarded by the author of the treatise during his work of its subsequent editions. The photos of the title pages and of the poet supplement the article.

Artur Jazdon: Calendars

The article presents the development in calendar publishing in the Poznan area in the years 1795-1914. Reasons conditioning negative or positive developments of this particular form of publication are presented and evaluated. Quantitative aspect of the production, questions concerning the language used in the publications, authors, editors and publishers of specific titles or annals are focused upon. The analysis of the volume of editions and prices as compared to the average pay and the prices of basic commodities of the time shows a wide availability of calendars for the then inhabitants of Poznan. Different types of calendars, evolution of their form and the inner structure, content, iconographical material, specific goals in cultural or educational spheres of such publications at the time of the partitions of Poland are discussed.

Katarzyna Gmerek: From Celtophilia to Celtology. Celtic collection at Poznan University Library

The paper focuses on the collection of old books (from the 18th c. till 1945) in Celtic studies housed in the Library. The origins of the collection and the most valuable items, including E.Lhuycke's *Archeologia Britannice* published in the 18th c. and a nineteenth century manuscript of a Middle Irish dictionary, are described. Additionally, a profile of the currently unknown German linguist, H.W.Ebel, probably the first researcher in Celtic studies working locally, is presented. The collection illustrates the history of Celtic studies in Europe from antiquarians' studies and Romantic Celtophilia to modern Celtology.